

rip tahrip ettiler. Öte yandan, fetihten çok Endülüs Emevî Devleti'nin gücünü göstermek amacıyla Pireneler aşarak Fransa'nın güneyindeki Septimania bölgesine seferler düzenlendi. Hatta Arbûne'nin (Narbonne) geçici bir süre için de olsa müslümanların hâkimiyetine girdiğini kaydeden rivayetler bulunmaktadır.

Mâlikî mezhebi, Evzâiliğin hâkim olduğu Endülüs'e I. Hişâm döneminde girerek yayılma imkânı buldu. Hacca giden öğrenciler İmam Mâlik'in derslerine devam ettiler ve görüşlerinden etkilendiler; dönüşlerinde de onun faziletlerini ve fikirlerini anlatarak bu mezhebin Endülüs'te yayılmasını sağladılar. Bunların başında Şebtûn diye tanınan Ziyâd b. Abdurrahman el-Lahmî, İsa b. Dînâr ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî yer alır. Yahyâ, Kurtuba'daki cami ve medreselerde İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa'* adlı eserini okutuyordu. Hişâm, Mâlikî mezhebinin yayılması için yapılan çalışmaları desteklemiş ve bundan haberdar olan İmam Mâlik de onun için, "Allah bulunduğumuz yeri senin hükümdarlığınla süslesin" diye dua etmiştir (İbnü'l-Kütiyye, s. 62; *Aḥbâr mecmû'a*, s. 109). Yahyâ el-Leysî Hişâm üzerinde öylesine etkili oldu ki emîr onun fikrini almadan hiçbir tarafa kadı tayin etmemeye başladı. Bu mezhepten yetişen fukaha, Hişâm'ın yakın ilgisi sayesinde devlet hayatında önemli yerlere geldi. İmar faaliyetleriyle de ilgilenen Hişâm, Kurtuba'da Vâdikebîr (Guadalquivir) nehri üzerindeki tarihî köprüyü tamir ettirdi ve büyük Kurtuba kanalını açtırdı. Babasının başlattığı Kurtuba Camii'nin inşaatını tamamlattı ve binaya bir minare ile bir şadırvan ekletti. Müvelledûnun (mühtedî yerli halk) sayısında görülen artış üzerine yeni mescid ve medreseler yaptırdı. Âlim ve edipleri himaye eden I. Hişâm döneminde Arap dili ve edebiyatı zirveye ulaştı. İncil ve Tevrat Arapça'ya çevrildi.

Âdil oluşu sebebiyle Ömer b. Abdülâzîz'e benzetilen I. Hişâm henüz kırk bir yaşındayken 3 Safer 180'de (17 Nisan 796) vefat etti. Dindar, güzel ahlâklı, mütevâzi, cömert, fazilet sahibi, akıllı, hadis ve Kur'an ilimlerine vâkıf bir hükümdardı. İdaresi altındaki halkın kendisinden hoşnut olmasından dolayı Rızâ (Radî) lakabıyla anılırdı. Çocukluğundan beri İslâm prensiplerine uygun bir hayat süren Hişâm, Ömer b. Abdülâzîz'in siyasetini örnek alarak valilerini sürekli kontrol ettirir ve halkın memnun kalmadığı idarecileri değiştirirdi. Savaş sırasında ölen as-

I. Hişâm
adına
basılmış
bir gümüş
sikke
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi,
Teşhir,
nr. 534)

kerlerin geride kalan erkek çocuklarının Dîvânü'l-ceyş'e yazdırılması işi de ilk defa onun tarafından başlatılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs* (nşr. İbrâhim el-Ebyarî), Kahire 1402/1982, s. 61-63; *Aḥbâr mecmû'a*, s. 109-112; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, Kahire 1386/1966, s. 10; Dabî, *Buğyetü'l-mültemis*, Kahire 1967, s. 13; Abdülvâhid el-Merrâkûşî, *el-Mu'cib fi telhîşi aḥbârî'l-Mağrib* (nşr. M. Said el-Uryân – Muhammed el-Arabî), Dârülbeyzâ 1978, s. 33; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyerâ* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1963, I, 42-43; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 61-68; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (nşr. M. Ebû Dîf), Fas, ts., s. 72-78; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 11-13; a.mlf., *el-lḥâta*, I, 419; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 124-125; *Zikru bilâdi'l-Endelüs* (nşr. Luis Molina), Madrid 1983, s. 118-124; Makkarî, *Nefḥu'l-tîb* (nşr. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1949, I, 313-317; R. Dozy, *Historia de los musulmanes españoles*, Madrid 1984, II, 58-59; Abdülâzîz Sâlim, *Târîhu'l-müslimîn ve âşârühüm fi'l-Endelüs*, İskenderiye 1961, s. 213-219; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Kahire 1969, I/1, s. 223-230; Chejne, *Muslim Spain*, s. 18-19; S. M. Imamuddin, *Muslim Spain*, Leiden 1981, s. 138, 155, 181, 183; Abdülmecîd Na'naî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye fi'l-Endelüs*, Beyrut, ts. (Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye), s. 171-182; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VIII, 86; E. Lévi-Provençal, *España musulmana*, Madrid 1987, IV, 92-98; C. F. Seybold, "Hişâm I", *IA*, V/1, s. 541-542; D. M. Dunlop, "Hişâm I", *EP* (Ing.), III, 495.

MEHMET ÖZDEMİR

HİŞÂM II (هشام)

Ebü'l-Velid el-Müeyyed-Billâh
Hişâm b. el-Hakem
b. Abdîrrahmân el-Ümevî
(ö. 403/1013 [?])

Endülüs Emevî halifesi
(976-1009, 1010-1013).

II. Hakem'in hayatta kalan tek oğlu olup Subh adında Bask asıllı bir câriyeden doğdu. Babası ölünce Slav devşirmesi saray muhafızları (sakâlibe), onun devleti

idare edecek kabiliyetten mahrum bulunduğunu ileri sürerek tahta geçmesine karşı çıktılar ve amcası Mugire'yi halife yapmak istediler. Buna karşılık hâcib Ca'fer b. Osman el-Mushafî ve vezir İbn Ebû Âmir el-Mansûr, idarî hayattaki nüfuzlarını ortaya koyarak sakâlibenin bu isteğine rağmen Mugire'yi öldürtmek suretiyle on bir-on iki yaşlarındaki Hişâm'ın tahta çıkmasını sağladılar (4 Safer 366/2 Ekim 976). Hişâm'ın halifeliliğinde, bu nüfuzlu devlet adamlarının desteği yanında babası tarafından vâlihat tayin edilmiş olması da önemli bir rol oynamıştır.

Hişâm, halife ilân edildikten sonra annesi Subh ile de arası iyi olan İbn Ebû Âmir el-Mansûr'un kontrolü altına girdi. İbn Ebû Âmir'in asıl hedefi devletin idaresini kendi eline almaktı. Bu niyet doğrultusunda, en yakın mesai arkadaşı Mushafî gibi devlet hayatında nüfuz ve söz sahibi birçok kimseyi saf dışı bıraktı; hâcipleğe de Gâlib b. Abdurrahman'ı tayin ettirdi. Orduyu sakâlibe ve Araplar'ın yerine Berberîler'den kurma yoluna gitti. Halife Hişâm, bütün bu olanlar karşısında en ufak bir müdahalede bulunamadı ve İbn Ebû Âmir'in hemen her isteğini yerine getirmek zorunda kaldı. İbn Ebû Âmir'in idareyi eline alması kısa vadede, III. Abdurrahman ve II. Hakem gibi güçlü halifeler tarafından Endülüs'te tesis edilen siyasî, içtimai ve iktisadî istikrarın şeklen de olsa devamını sağladı; uzun vadede ise halifelik makamının yara almasına, hatta halkın önemli bir kısmının bu makama şüpheyle bakmasına sebep oldu.

İbn Ebû Âmir'in yerine vezirlik makamına geçen oğlu Abdülmelik'in idaresinde de Hişâm farklı bir tavır ortaya koymadı; zira idarî otorite bu defa tamamıyla Abdülmelik'in elindeydi. Abdülmelik, kendisine karşı cephe almış bulunan Araplar'a ve sakâlibeye yönelmemesi için halifeyle ihtilâfa düşmemeye ve ona gerekli saygıyı göstermeye dikkat etti; Hişâm da

kendisine “el-Muzaffer” lakabını verdi. Endülüs'teki istikrar Abdülmelik zamanında da sürdü ve bu durum giderek Âmirîler'e karşı oluşan muhalefet cephesini pasifleştirdi. Halk, Hişâm'ın sahip olduğu makamın gerektirdiği mesuliyetleri üstlenmek yerine sarayda zevku safa içinde bir hayat sürmeyi tercih ettiğini düşünerek zamanla Âmirî idaresini benimsedi. Ancak Abdülmelik'in yerine geçen kardeşi Abdurrahman, babası ve kardeşinin yapmaya cesaret gösteremediği bazı icraatıyla bu gelişmeyi tamamen tersine çevirdi. Abdurrahman, kendisine verilen “el-Me'mûn” unvanıyla yetinmeyip “en-Nâsir” ve “el-Hâcibü'l-a'lâ” şeklinde iki unvan daha aldı. En önemlisi Hişâm'a baskı yaparak kendisini veliaht tayin etmesini sağladı ve bu kararın duyulması için Endülüs'ün her tarafına, hatta Mağrib'e mektuplar yollayarak halifenin adından sonra kendi adının anılmasını istedi. Bu gelişmeler, gerek Âmirîler'in muhalifleri gerekse ulemâ ve halk arasında hoşnutsuzluğa yol açtı. III. Abdurrahman'ın torunlarından Muhammed b. Hişâm bu hoşnutsuzluktan faydalanarak ayaklandı ve Abdurrahman el-Âmirî'nin Leon Kralığı'na karşı sefere çıktığı bir sırada Kurtuba Sarayı'na girmeyi başararak II. Hişâm'ı tahttan indirip “el-Mehdî” unvanıyla kendini halife ilân etti (17 Cemâziyelevvel 399/17 Ocak 1009). Durumu öğrenen Abdurrahman el-Âmirî geri dönüp Kurtuba üzerine yürüdüysen de ordusu tarafından yalnız bırakıldı ve şehre varmadan öldürüldü (Receb 399/Mart 1009). Böylece Âmirîler sadece iktidarı kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda korkunç bir katliama uğramışlardır (bk. ÂMİRİLER). Abdurrahman'ın ölümü üzerine Endülüs'teki müslümanlar arasında Endülüs Emevî Devleti'nin çöküşüyle sonuçlanan kanlı bir mücadele başladı.

Mehdî bir taraftan Berberîler'in, bir taraftan da kendisini avama dayanmakla suçlayan ileri gelenlerin tepkisine mâruz kaldığından fazla tutunamadı. Çok geçmeden düşmanları ona karşı bir isyan başlattı. Zor durumda kalan Mehdi, iktidardan uzaklaştırdığı ve daha önce öldüğünü açıkladığı II. Hişâm'ı tekrar halife ilân ettiyse de isyanı bastıramadı ve Tuleytula'ya (Toledo) kaçtı. Âsiler, sarayı ele geçirip III. Abdurrahman'ın torunlarından Süleyman b. Hakem'i el-Müstâin-Bilâh lakabıyla hilâfet makamına geçirdiler (17 Rebîulevvel 400/8 Kasım 1009). Meh-

dî, bir süre sonra Katalanlar'ın desteğiyle tekrar Kurtuba'ya girerek tahtı Süleyman'dan geri aldı (15 Şevval 400/1 Haziran 1010). Tahtın el değiştirmesi sırasında III. Abdurrahman'ın yaptırdığı Medinetüzzehra yağmalandı ve binlerce kişi öldürüldü. Ancak Mehdi ülkedeki siyasi istikrarsızlığın giderilmesi hususunda başarı sağlayamadı ve en yakın destekçisi vezir Vâzih tarafından öldürüldü (8 Zilhicce 400/23 Temmuz 1010); arkasından da II. Hişâm tekrar tahta çıkarıldı. II. Hişâm, üç yıl süren bu hilâfet döneminde de devlet işlerinin tamamen dışında kaldı. Kurtubalılar'a göre bu durumun yegâne sebebi vezir Vâzih idi, bunun için onun azlını sağladılar; ancak Hişâm bu durumda da hiçbir varlık gösteremedi. Bozulan siyasi istikrara bağlı olarak sosyal ve ekonomik dengeler iyice sarsıldı. II. Hişâm'ı tanımayan Süleyman el-Müstâin ve taraftarları bu arada daha da güçlendiler ve nihayet 403'te (1013) Kurtuba'ya girerek halifeyi tahtından indirdiler. Bu olaylar sırasında halk korkunç bir katliama mâruz kaldı; öldürülenler arasında en az altmış âlim de bulunuyordu.

II. Hişâm'ın âkıbeti hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazıları onun Süleyman'ın oğlu Muhammed tarafından öldürüldüğünü, bazıları da Süleyman devrinde (1013-1016) Kurtuba'da gizlenip daha sonra Kuzey Afrika'ya geçtiğini ileri sürmüşlerdir. Bu son iddia, Emevî tahtına göz diken Sebte (Ceuta) hâkimi Ali b. Hammûd'un hâlâ hayatta olduğuna inanılan II. Hişâm'ın hakkını savunma bahanesiyle harekete geçmesine imkân vermiş ve Ali b. Hammûd yaptığı başarılı propaganda ile birçok tarafta kazanarak amacına ulaşmıştır (bk. HAMMÛDÎLER). II. Hişâm'ın adı daha sonra bir defa da mülûkü't-tavâif döneminde Abbâdîler hânedanının kurucusu Ebû'l-Kâsım İbn Abbâd'ın, onun hayatta olduğunu ve Kurtuba'ya getirilerek tahta çıkarıldığını ilân etmesi üzerine gündeme geldi (426/1035). Ancak tahta çıkarılan kişi, Rabah Kalesi'ndeki bir mescitte müezzinlik yapan ve Hişâm'a çok benzeyen Halef el-Husrî adında biriydi (bk. HALEF el-HUSRÎ).

En kuvvetli ihtimale göre tahttan indirildiği zaman öldürülen II. Hişâm döneminde Medinetüzzâhire'nin temelleri atılmış (368/978) ve Kurtuba Ulucamii de aynı yıllarda genişletilmiştir. Devrin en büyük botanik âlimi İbn Cülcül II. Hişâm'ın özel doktoru idi.

BİBLİYOGRAFYA :

- Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, Kahire 1386/1966, s. 17; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zâhire*, VII, 55-60, 65, 70, 72, 73, 75, 78, 82, 83, 190; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, Kahire 1967, s. 21; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Abdülvâhid el-Merrâküşî, *el-Mu'cib fi telhîşi ahbârî'l-Mağrib* (nşr. M. Saîd el-Uryân – Muhammed el-Arabî), Dârülbeyzâ 1978, s. 45-66; İbnü'l-Kerdebûs, *Târîhu'l-Endelûs* (nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî), Madrid 1971, s. 62; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, I, 155-157, 181, 193-201, 210, 216; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 253-301; III, 3 vd., 38-46, 50-60, 90-91, 100-122, ayrıca bk. İndeks; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (nşr. M. Ebû Dîf), Fas, ts., s. 120-127; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 58-92; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 151; *Zikru bilâdî'l-Endelûs* (nşr. Luis Molina), Madrid 1983, s. 173-195; R. Dozy, *Historia de los musulmanes españoles*, Madrid 1984, III, 108 vd.; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelûs*, Kahire 1969, I/2, s. 517 vd.; A. Chejne, *Historia de España musulmana*, Madrid 1980, s. 44 vd.; S. M. İmadduddin, *Muslim Spain*, Leiden 1981, s. 31, 37, 60-61, 112, 146, 168, 171-172, 180, 193, 221; Abdülmecîd Na'nâf, *Târîhu'd-devleti'l-Emevîyye fi'l-Endelûs*, Beyrut, ts. (Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye), s. 419-495; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fetullah), VIII, 85; D. Wasserstein, *The Rise and Fall of the Party-Kings*, Princeton 1985, s. 38-41, 65-67, 70-72, 118-119, 142, 156-157, 175, 178-179, 197; E. Lévi-Provençal, *España musulmana*, Madrid 1987, IV, 397 vd.; a.mlf., “Mansur”, *İA*, VII, 302-304; a.mlf., “Mehdî”, *a.e.*, VII, 482-483; D. M. Dunlop, “Hişâm II”, *EP* (İng.), III, 495-496.

MEHMET ÖZDEMİR

HİŞÂM III

(هشام)

Ebû Bekr el-Mu'ted-Billâh
Hişâm b. Muhammed b. Abdülmelik
b. Abdurrahmân el-Ümevî
(ö. 428/1036)

Endülüs Emevî Devleti'nin
son halifesi
(1027- 1031).

364'te (974-75) Âtib adlı bir câriyeden doğdu. III. Abdurrahman'ın küçük torunu Muhammed b. Abdülmelik'in oğludur; hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi yoktur. Endülüs Emevî Devleti'nde yönetime hâkim olan Âmirîler'in iktidardan uzaklaştırılmasından sonra (399/1009) tahta çıkan Emevî hânedanı mensuplarının Endülüs'ün içine sürüklediği krizi çözmede yetersiz kalmaları, Şif Hammûdîler'e Kurtuba'yı ele geçirerek kendi halifeliklerini ilân etme fırsatını verdi. Ancak onların da başarı sağlayamaması üzerine Ebû Hazm Cehver b. Muhammed b. Cehver'in başkanlığında Kurtuba eşrafı iktidarın bir defa daha Emevîler'e iadesini kararlaştırdı ve bu karar doğrultusunda, IV. Abdurrahman el-Murtazâ'nın öl-